

Liturgiaa – silti suuri dilemma

Seppo Hentilä: Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. Historiallisia tutkimuksia 216. SKS 2003 Helsinki. 236 s.

■ Seppo Hentilän tutkimus *Kaksi Saksaa ja Suomi* käsittelee Suomen tasapainoilua kahden Saksan ja kahden kylmän sodan leirin välissä erityisesti siitä näkökulmasta, miten Suomi saattoi selviytyä vuosina 1945–73 tunnustamatta virallisesti kumpaakaan maata. Hentilän kirja on ensimmäinen kahdesta. Toinen tutkimus käsittelee Saksan demokraattisen tasavallan (SDT) poliittista vaikutusta Suomessa työnimenä ”Harppi Saksan haarukassa”. Siitä tuleekin varmasti vielä luetumpi teos kuin tästä ensimmäisestä.

Tuskin kompetenssini riittää arvioimaan Seppo Hentilän tutkimusta Suomen Saksojen politiikasta kokonaisuudessaan, mutta se on tuskin tar-

peenkaan. Tutkimus on saanut myönteisen vastaanoton sekä ammattihistorioitsijoiden piirissä että erityisesti ulkoasiainministeriön sisällä. Eräs ehdotti jo sen ottamista oppikirjaksi, joka näyttää ulkopoliittikan ja diplomatian työn monia puolia yksityiskohtia myöten. Lukija huomaa nopeasti, että Hentilä on kerännyt vuosien myötä valtavan aineiston. Hän hallitsee sekä sen että kansainvälispoliittisen näyttämön liikkeet erinomaisen taitavasti. Haluan kuitenkin tehdä eräitä reuna-merkintöjä erityisesti sen johdosta, että kirjoittaja perää tutkimukseen syvällisyyttä (s. 10). Joskus tuntuu, että kirjoittaja porautuu hyvin syvälle, muttei kovin laajalle.

Suomen ja Saksojen suhteet mainittuina vuosina jakaantuvat kolmeen vaiheeseen ja loppuhuipennukseen. Lähentyminen alkoi Suomen taloudellisista paineista, jotka kohdistuivat ennen muuta Länsiliittoutuneiden vyöhykkeille, vaikka olosuhteista ei paljon tiedettykään. Ensimmäisenä lähdettiin Berliiniin, josta arveltiin voitavan hoitaa kaikkia miehitysvyöhykkeitä, mutta jo vuonna 1948 se osoittautui mahdottomaksi. Länteen sijoituttiin ensin tärkeimpään kauppakaupunkiin Frankfurt am Mainiin.

Länsi antoi edustustolle konsulaatin nimen kun Berliinissä oli tyydyttävä kaupalliseen edustustoon. Saksojen itsenäistymisen jälkeen vuodesta 1949 tilanne samanlaistui kaupalliseksi edustustoksi molemmissa Saksan osissa. Itsenäistymisensä jälkeen myös Saksat pyrkivät saamaan kaupalliset edustustot Helsinkiin ja pitkän viivytelyn jälkeen se myös onnistui vuonna 1953. Kaikki tämä oli tapahtunut kaikkea mahdollista varovaisuutta ja tasapuolisuutta noudattaen kenenkään kysymättä toiminnan perusteita.

Seuraavassa vaiheessa Saksojen suhteista tehtiin poliittinen linjaus, jonka ideoijana oli todennäköisesti juristi V. J. Ahokas.¹ Peruste löydettiin Pariisissa vuonna 1947 solmitun rauhansopimuksen 10. artiklasta. Suomen edustustot Berliinissä ja Kölnissä sekä Saksojen edustustot Helsingissä toimivat kuten suurlähetystöt ilman tätä nimeä ja suurlähettilään tittelä. Elämä oli Suomen osalta suhteellisen hyvässä tilassa, mutta Saksat tietysti kilpailivat keskenään Helsingissä, kaupungissa, jossa heillä Moskovan ohella oli saman-

1. V. J. Ahokkaan muistio 18.2. 1954 UM muistiosarja.

tasoiset edustustot. Moskovassa tilanne oli varmaan epätaisisempi. Kolmannessa vaiheessa varsinkin SDT yritti välillä ja voimalla hakea diplomaattista tunnustusta arvellen – todennäköisesti väärin – sen avaavan samantasoiset suhteet myös muualla länsimaissa. Paineeet olivat kuitenkin kovaa 1960-luvun puolivälistä alkaen, kun SDT sai taakseen merkittäviä poliittisia ryhmiä.

Kaiken aikaa oli siis kysymys maiden tunnustamattomuudesta. Tätä Hentilä ei kuitenkaan määrittele eikä tarkastele todellista tilannetta tätä vasten. Suomi sai tehdä minkäläistä yhteistyötä tahansa kummankin Saksan kanssa, kunhan se ei tapahtunut diplomaattisin muodoilla eikä poliittisella tasolla. Ulkomailla sai jopa diplomaattisella tasolla suhtautua SDT:n ja Saksan liittotasavallan (SLT) diplomaattisiin edustustoihin samalla tavalla kuin muihinkin, siis niin kuin maiden suhteissa ei mitään erityispiirteitä olisikaan. Ruotsin piti pitää selvää eroa eikä esimerkiksi sen ulkoministeriössä UD:ssä otettu vastaan minkään tasoista edustajaa SDT:sta, vaikka kaukaisempien jaettujen ei-tunnustettujen valtioiden edustajat olivat tervetulleita. Kun Auswärtiges Amtissa virkaansa astui vuonna 1955 uusi protokollapäällikkö, tämä kysyi pääkonsuli Olavi Munkilta, mitä haittaa edustuston erityisestä asemasta oli. Munkki vastasi, ettei hän ”ole voinut mitään haittoja havaita, pikemminkin päinvastoin, sillä kaikki saksalaiset viranomaiset alkuvaikeuksien ohimenoitua, ovat mitä suurimmalla myötätunnolla suhtautuneet

toivomuksiimme ja tehneet parhaansa meitä auttaaksemme.”²

Ulkoministeriön oikeudellisen osaston päällikkö Paul Gustafsson totesi eräässä työpöytäpaperissaan vuonna 1968: ”Suomen kannalta on kysyttävä, merkitseekö (Saksan) tunnustamattomuus tyhjää lausetta kun kerran ylläpidetään laajoja suhteita.”³ Tämä ei suinkaan tarkoita, ettei kirjoittaja tuntenut Suomen Saksan politiikan perusteita. Hän vain huokaili kaikkia niitä vaikeuksia, joita erityisesti hänen alallaan eli kahden- ja monenvälisen sopimusten tekemisessä syntyy kun valtioon poliittisella tasolla ja käytännön elämässä suhtaudutaan kahdella aivan eri tavalla.

Saksan osalta tunnustaminen oli yksinomaan kylmän sodan liturgiaa, jolla ei ollut mitään tekemistä oikean tunnustamisen kanssa.

Länsi-Saksa esitti Suomelle jo ennen kaupallisen edustustonsa perustamista ja sotatilan loppumisilmoitusta, että eräitä monenkeskisiä yleissopimuksia ryhdyttäisiin soveltamaan vastavuoroisesti maiden välisissä asioissa. Kyselyt tulivat ensin sopimusten tallettajavaltioiden kautta, mutta Auswärtiges Amtin perustamisen jälkeen vuonna 1953 Länsi-Saksan edustaja ”toi ilmi toivomuksen, että sopimus voitaisiin tehdä suoraan ilman deppositaarivaltion välitystä, syystä, että Länsi-Saksa haluaisi prestige-syistä suorittaa vastaavanlaiset pyynnöt ilman miehitysvallan välitystä”. Tähän ulkoasiainministeriö (UM) ei suostunut ja muutenkin kyseeseen tuli vain sopimusten

välialkainen soveltaminen. Tallettajavaltiot olivat länsimaita, jotka mielellään auttoivat Länsi-Saksaa, mutta suhtautuivat yhä Itä-Saksan vastaaviin pyyntöihin. Siksi niitä ei paljon tehtykään ja Suomikin saattoi huokaista. ”Kun Saksan demokraattisen tasavallan taholta ei tähän mennessä ole otettu esille kysymystä vanhojen sopimusten jälleen soveltamisesta, ei ulkoasiainministeriö ole katsonut olevan syytä ryhtyä tutkimaan, onko ja millä tavoin tämä kysymys järjestetty Saksan ja itäblokin valtioiden välillä.”⁴

Käytännössä aina jotenkin selvittiin SDT:nkin osalta. Maailman postisopimuksen kohdalla Suomen sopimussarja toteaa SDT:sta: ”Ei muodollisesti jäsen, mutta maan postihallintoa voidaan asiallisesti pitää jäsenenä. Sopimuksen soveltamisesta Saksan Demokraattisen Tasavallan suhteen on saatavissa tietoja posti- ja lennätinhallitukselta.”⁵ Tässäkin suhteessa Suomen asema oli helppo, kun se saattoi rauhassa todeta SDT:n ilmoituksen jonkin sopimuksen reaktiivisuudesta. Ruotsin oli tehtävä sama monien diplomaattisten kiemuroiden kautta.

Toinen asia, johon Hentilän tutkimuksesta kaipaasi vähän taustoja, olivat muiden maiden ratkaisut. 1950-luvun puoliväliin Bonnissa tai Kölnissä oli Suomen lisäksi kolme muuta ”erikoisedustustoa”, Itävallan, Israelin ja Etelä-Korean. Erityisesti ihmetyttää, kuinka vasta vuonna 1955 täyden suverenisuutensa saavuttanut puolueeton Itävalta saattoi asettua länsimaiden ryhmään tunnustamalla SLT:n ja pidät-

tymällä vastaavasta toimesta SDT:n suhteen. Neuvostoliitto ei millään tavalla edellyttänyt ideologista tasapuolisuutta eli se ei pitänyt sitä merkittävänä. Saavutettuaan täysivaltaisen suverenisuuden vuonna 1955 Itävalta solmi myös diplomaattisuhteet SLT:aan sillä perusteella, että syksystä 1955 kaikki suurvallat olivat sen tunnustaneet. SDT perusti Wieniin ai-noastaan ei-diplomaattisen ”Handelsvertretung der Aus-senhandelskammer der DDR”-nimisen toimiston. Itävallalla ei ollut Berliinissä mitään ennen kuin 1970 se avasi vastaa-van toimiston (Aussenhandels-stelle der Bundeskammer der Gewerblichen Wirtschaft Ös-terreichs).⁶ Vuoden 1955 jäl-keen Itävalta toimi ulkopolitiikassaan aktiivisesti kaikkiin suuntiin, mutta ideologisesti se sai toimia vapaasti.

Tai oliko välimuotoja? Intia oli tunnustanut SLT:n, mutta käsittääkseni Berliinissä ja New Delhissä olevat kaupalliset edustustot olivat Suomen tapaan lähes diplomaattistatuk-sella. Bonnissa toimi sosialis-timaiden kauppaedustustoja ilman vastaavaa asemaa ja niis-tä erottautuminen oli Suomel-le tietenkin tärkeää. Tässäkin saksalaiset tulivat apuun kut-sumalla edustustoomme epävi-rallisissa yhteyksissä nimellä ”Finnische Vertretung” eikä Handelsvertretung. Edustustoa koskevassa asetuksessa tämä oli ”melkein diplomaattinen edustusto”.

Poliittisen historian tutki-muksissa Suomen ongelmat sivuutetaan pelkkänä ilmapun-tarina ilman substanssia, mut-ta kansainvälisessä oikeudessa Suomi on todettu kolmannen

tien kulkijana. B. R. Bot toteaa kirjassaan *Nonrecognition and Treaty Relations* vuonna 1968, että historiallisen taustansa, maantieteellisen asemansa ja Neuvostoliitosta riippuvuuten-sa johdosta Suomen oli ryhdyt-tävä virallisiin yhteyksiin SDT:n kanssa tunnustamatta enempää sitä kuin SLT:aakaan. Kuitenkin sillä oli molempiin valtioihin kiinteät suhteet, mikä jälleen osoittaa, miten ”valtion tunnustaminen tallaa jalkoihinsa sen (tunnustami-sen) diplomaattisen merkityk-sen”.⁷

Suomesta oli tullut kylmän sodan ilmapuntari, josta sen kuitenkin piti päästä vähitellen eroon. Puolet kirjan sivumää-rästä omistetaan Suomen pon-nistuksille vuosina 1971–73 päästä normaaleihin diplo-maattisiin suhteisiin molempien Saksojen kanssa sama-aikaisesti. Tunnustamisesta yri-tettiin saada korkea hinta lei-pomalla samaan pakettiin mui-takin asioita. Todellisia syitä tämän paketin leipomiseen ei edes Seppo Hentilän sata sivua paljasta. Sen sisällä täytyy olla suhteellisen paljon Keijo Kor-hosen räväkkyyttä. Hän tuli ulkoasiainministeriön palve-lukseen vuonna 1967 ja jo sa-mana vuonna hän teki perus-teellisen arkistotutkimuksen Suomen politiikan vaiheista ja perusteista.

Ns. Saksan paketti sisälsi:

1. diplomaattisuhteiden solmi-minen;
2. väkivallasta pidättäytymistä koskevien sitoumusten vaihtaminen;
3. niiden vielä avointen talou-dellisten ja juridisten ongel-mien ratkaiseminen, jotka

aiheutuvat saksalaisten joukkojen Suomessa vuosi-na 1941–45 aikaansaamista tuhoista sekä maiden väli-sestä sotatilasta;

4. kummankin Saksan tunnus-tuksesta Suomen puolueet-tomuuspolitiikalle.

Paketti perustui Hentilän hy-vin tuntemalle Eero A. Wuoren ohjeelle, jonka ytimenä oli: Olemme itse politiikkamme muovanneet emmekä sitä pakosta omaksuneet. Saksojen osalta tämä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa ja siksi sen noudattaminen oli ongelmallista. Arkistolähteiden perusteella ei voida varmuudella sanoa, muistivatko paketin sitojat Lontoossa vuonna 1953 tehdyn velkasopimuksen, jolla vaateet Saksalle oli kytketty Saksan rauhansopimukseen, tai pake-tin kyttyjä YYA-sopimukseen, jossa viitataan nimenomaan Saksan taholta tulevaan uh-kaan. Myöhemmin on vakuu-teltu, että kaikki oli tiedossa. Paul Gustafsson näyttää eläk-keellä myöntäneen, ettei hän ollut tästä lainkaan varma. Hä-

2. Olavi Munkin kirje valtiosihteeri R. R. Seppälälle 16.6.1955 UM 12L SLT 1955.

3. Sopimussuhteista tunnustamat-tomien valtioiden kanssa, erityises-ti Saksan Demokraattisen Tasaval-lan asemaa silmälläpitäen (1968) UMA 7D2 Saksojen kysymys.

4. PM Yleissopimukset, joiden so-veltamisesta Suomen kanssa Länsi-Saksa on pyytänyt ja joihin on vastattu 12.10.1953 12L SLT; V. J. Ahokkaan muistio 29.3.1954 UM 12L SLT.

5. Sop 1964/10.

6. PM 1.10.1970 PM Itävallan suhtautuminen nk. jaettuihin valtioihin UMA 7E Itävalta; Bonnin rap-ortti 2/19.1.1956 UM 12L SLT.

7. B. R. Bot, *Nonrecognition and Treaty Relations*. A. W. Sijthoff – Leyden 1968.

nen kirjoittamassaan luonnoksessa Saksojen kanssa tehtävästä hyökkäämättömyydestä todetaan, että ”velvoitteet eivät missään tapauksessa vaikuta niihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin, jotka sopimusosapuolilla on ennen tämän sopimuksen voimaantuloa tehtyjen sopimusten perusteella”. Tämä oli kuitenkin vain juridiikkaa, ei politiikkaa.

Keijo Korhonen ideoi Saksan politiikan uudet käänteet. Vuonna 1969 laaditettiin oikeudellisen osaston päälliköllä Paul Gustafssonilla ehdotus hyökkäämättömyyssopimukseksi molempien Saksojen kanssa. Muutoin pian Haagiin siirtynyt mies ei millään tavalla päässyt mukaan suunnitelmiin eikä edes lausumaan niistä mielipidettään ennen kuin hän joutui neuvottelemaan sopimuksista ja koko paketista Saksojen kanssa, vaikka virka- paikka oli edelleen Haag. Tästä ei kukaan odottanut sulkaa hattuunsa, joten työ annettiin sille, joka nurkumatta ryhtyi tarmokkaasti aina kaikkeen omista mielipiteistään välittämättä.

Paljon lienee jälkiviisautta niiden kirjoituksissa, jotka olivat vastuussa koko aktiosta. Sen sijaan Paul Gustafsson on helppo uskoa, koska hän ei koskaan mitään sulkaa hattuunsa kaivannut. Hän näki ensi lukemalla, ”ettei tuollainen sopimushanke ikimailmassa onnistuisi”. Hän saattoi toimia suhteellisen itsenäisesti, sillä ohjeet olivat kiven takana. ”Hoida asia hyvin”, oli ministeri Olavi Mattilan ainoa ohje Schipholin lentokentällä syyskuussa 1971. Gustafssonia ja yleispoliittista kehitystä voi-

tiin kuitenkin kiittää siitä, että diplomaattisuhteet solmittiin molempien Saksojen kanssa samana päivänä 7. tammikuuta 1973.

Tavattuaan eläkkeellä vuonna 1993 uudelleen SDT:n neuvottelijan Kurt Nierin Paul Gustafsson kirjoitti yksityisen muistion, jossa hän toteaa: Suomen ulkoasiainministeriössä ei käsitykseni mukaan aina nähty, mitä asioiden missäkin vaiheessa olisi tullut tehdä. Osittain toimittiin toiveajattelun pohjalta. Niinpä jo elokuussa 1972 laaditussa ministeriön sisäisessä muistiossa kaavaillaan SDT:n valtuuskunnan kutsumista Suomeen sopimuksen alekirjoittamista varten jo syyskuussa 1972. ”Jos Suomi todella olisi näin menetellyt, olisivat länsivallat ’sturm-gelaufen’ ennen kuin Saksojen välinen perussopimus olisi syntynyt”, Kurt Nier oli todennut.⁸

Työ ei kuitenkaan tähän päättynyt. Yksi turhimman tuntuista kokoelmista UM:n arkistossa ovat ne kymmenet kotelot, jotka syntyivät oikeudellisen osaston ja Saksojen välisissä neuvotteluissa Lapin tuhojen korvaamisesta ja muista taloudellisista suhteista.

Jos Saksan paketin solmiminen ei ollut diplomatian mestarinäyte niin solmujen avaaminen ja päätavoitteen saavuttaminen oli.

Martti Favorin

8. Keijo Korhosen muistio 8.9.1967 UM muistiosarja; Paul Gustafssonin yksityinen muistio 24.9.1993 (kirjoittajan hallussa); Paul Gustafsson (1999) *Ritarikadun renki*, Helsinki, 411.